

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ  
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

---

УДК 343.23

**Ю. В. Абакумова**

**КВАЛІФІКАЦІЯ СПІВУЧАСТІ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ:  
ДОСВІД РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ**

*Вивчено підходи законодавця та науковців Російської Федерації і Республіки Білорусь до висвітлення проблем кваліфікації окремих видів злочинів, що вчинені у співучасті зі спеціальним суб'єктом.*

Побудова та розвиток незалежної демократичної правової держави неможливі без реального й ефективного забезпечення та захисту прав і свобод людини. Однією з найбільших загроз зазначеним цінностям є злочинні посягання та злочинність у цілому. Найбільшу ж небезпеку для будь-якої країни становлять організовані форми злочинності, її найбільш стійки та консолідовані прояви. Висока суспільна небезпечність існування та діяльності стійких злочинних об'єднань визначається не лише на державному рівні, а й на міжнародному, про що свідчать відповідні численні міжнародні правові акти та договори.

Аналіз статистичної звітності, наукової та спеціальної літератури дозволяє констатувати, що починаючи із 1994 р. в Україні спостерігається поступове збільшення злочинів, вчинених у співучасті. Особливо зростає рівень організованої злочинності, а саме організованих груп та злочинних організацій. Кількість організованих груп та злочинних організацій, які включали від 4-х до 10-ти осіб, протягом 1995–1999 рр. зросла більш ніж у 1,5 рази. Найчастіше учасники злочинних угруповань вчинюють крадіжки, шахрайства, розбійні напади. Проте, у частини таких груп наявні корупційні зв'язки, що сприяє вчиненню таких злочинів, як привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, службове підроблення, зловживання владою або службовим становищем та хабарництво. Зокрема, як зазначає О. Г. Кулик, серед злочинів, скоєних учасниками злочинних угруповань, 1,5 % в середньому за рік склали випадки хабарництва (одержання та давання хабара), які супроводжували діяльність злочинних угруповань у сферах службової діяльності та господарювання, а у 2009 р. така частка злочинів зросла і складала 1,7 % [1, с. 122–128].

Як в Україні, так і в інших державах проблемі протидії злочинам, вчиненим у співучасті, з боку держави та науковців приділяється значна увага. Найбільш ґрунтовними можна назвати праці українських науковців П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, Ф. Г. Бурчака, Н. О. Гуторової, Г. П. Жаровської,

© Абакумова Ю. В., 2012

С. О. Єфремова, О. Ф. Ковітіді, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, Р. С. Орловського, А. В. Савченка, М. І. Хавронюка, О. Ю. Шостко, О. Н. Ярмиша та ін. Однак, незважаючи на часткову наукову розробленість проблеми, залишається чимало кримінально-правових аспектів, що вимагають подальшого наукового дослідження.

Одним із таких питань є кваліфікація злочинів, вчинених у співучасті зі спеціальним суб'єктом. Помилки, що зустрічаються в застосуванні закону, виникають, як правило, через остаточну невизначеність поняття «спеціальний суб'єкт» та характеристику його видів. Метою цієї публікації є аналіз досвіду Російської Федерації та Республіки Білорусь щодо кримінально-правових підходів до кваліфікації злочинів, які вчинюються у співучасті зі спеціальним суб'єктом, для вдосконалення існуючої правової бази та системи заходів запобігання цьому виду злочинів.

Вважаємо за потрібне зупинитися, в першу чергу, на визначенні понять «суб'єкт злочину» та «спеціальний суб'єкт», по-друге, вказати на підходи національного законодавства та законодавства РФ і Республіки Білорусь до питань кримінальної відповідальності у співучасті, а по-третє, розглянути питання кваліфікації окремих видів злочинів, що вчинені у співучасті зі спеціальним суб'єктом.

Кримінальним кодексом України у розд. IV «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)» надано поняття особи, яка є суб'єктом злочину, та вичерпну характеристику основних ознак (віку, осудності тощо). Поняття суб'єкта злочину та спеціального суб'єкта визначено законодавцем у ст. 18 КК України [2, с. 55–64]. На нашу думку, така позиція українського законодавства відповідає сучасним теоретичним вимогам, є цілком прийнятною і зрозумілою для правозастосовної діяльності. Як відомо, суб'єкт злочину є обов'язковим елементом складу злочину – це фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Частиною 2 ст. 18 КК України уточнено, що при визначенні спеціального суб'єкта крім обов'язкових ознак така особа повинна мати й інші певні ознаки.

КК Російської Федерації дотримується практично аналогічної позиції, а саме у гл. 4 «Особи, які підлягають кримінальній відповідальності» надано загальні умови кримінальної відповідальності, за якими такої відповідальності підлягає лише осудна фізична особа, яка досягла віку, встановленого КК (ст. 19 КК РФ). В подальшому у ст. 20–22 КК РФ законодавчо закріплено характеристики ознак суб'єкта: надається визначення віку, неосудності і т. ін. [3]. Незважаючи на існування у теорії кримінального права та практиці застосування поняття «спеціального суб'єкта», у діючому російському законодавстві таке визначення відсутнє, на що неодноразово звертали увагу вчені і що постійно провокує дискусії з приводу підходів до визначення цього терміна та його застосування. Як слушно зазначають В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, С. Ф. Мілюков, Е. П. Побегайло, О. І. Рарог та ін., через специфічні особливості

окремих видів злочинів поряд із традиційними ознаками суб'єкта злочину спеціальний суб'єкт повинен володіти і додатковими ознаками або властивостями. Так, всі ознаки спеціального суб'єкта вони поділяють на такі групи:

- 1) ознаки, що характеризують державно-правове становище особи;
- 2) ознаки, що характеризують правове становище особи;
- 3) демографічні ознаки, що визначають фізичні властивості злочинця;
- 4) ознаки, які вказують на посадове чи службове становище особи;
- 5) ознаки, що вказують на професійне становище особи, зокрема характер роботи, яка виконується особою, певну професію тощо [4, с. 435].

У Республіці Білорусь законодавчо поняття суб'єкта злочину та спеціального суб'єкта не закріплено, а їх основне значення та характеристики надано у різних розділах і главах КК. Наприклад, ст. 4 «Роз'яснення окремих термінів Кримінального кодексу» дає пояснення, хто і які особи мають бути визнані посадовими особами, кого треба вважати неповнолітнім, малолітнім тощо, у ст. 5, 6, 9 КК розкрито питання дії кримінального закону у просторі та часі, визначено питання, які особи підлягають кримінальній відповідальності, а у гл. 5 «Умови кримінальної відповідальності» визначено вік кримінальної відповідальності, поняття неосудності та обмеженої осудності тощо [5, с. 264–269]. Разом з тим, у теорії кримінального права Республіки Білорусь зберігаються загальноприйняті ще за радянських часів підходи до визначень «суб'єкт злочину» та «спеціальний суб'єкт».

Оскільки в законодавстві РФ та Республіки Білорусь не визначено поняття спеціального суб'єкта, загалом можна погодитись із тим, що більшість російських та білоруських науковців визначають його наступним чином: спеціальний суб'єкт злочину – це фізична, осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, наділена або яка має додаткові ознаки, котрі притаманні їй на момент вчинення злочину. Таким чином, спеціальний суб'єкт – це різновид суб'єкта злочину, який поряд з основними має і певні (додаткові) ознаки [6, с. 152–153; 7, с. 193–194].

Аналіз норм Особливої частини КК України, Росії, Білорусі показує, що додаткові ознаки спеціального суб'єкта різноманітні: вони можуть бути вказані як у тексті статті КК, так і не виділятися законодавцем.

Висвітлені питання, що стосуються поняття суб'єкта злочину та спеціального суб'єкта, невирішеність чи незавершеність вирішення певних проблем, що стосуються специфіки кримінальної відповідальності за вчинення злочинів, де є спеціальний суб'єкт (особливо норм, де спеціальним суб'єктом є посадова або службова особа), впливають на підходи національного законодавства та законодавства

РФ і Республіки Білорусь до питань кримінальної відповідальності у співучасті та питання кваліфікації окремих видів злочинів, що вчинені у співучасті зі спеціальним суб'єктом.

Зауважимо, що, на відміну від поняття суб'єкта злочину, підходи до поняття співучасті у КК України, КК Республіки Білорусь та КК РФ в основному співпадають. Так, в українському законодавстві розд. VI «Співучасть у злочині» Кримінального кодексу України визначає поняття співучасті (ст. 26 КК), види співучасників (ст. 27 КК), виділяє питання форм співучасті залежно від суб'єктивних ознак, а саме вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією (ст. 28 КК), розкриває питання кримінальної відповідальності співучасників (ст. 29 КК) і організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації (ст. 30 КК). Окрему увагу приділено питанням добровільної відмови співучасників (ст. 31 КК).

Практично такий самий порядок ми спостерігаємо при аналізі законодавства Російської Федерації, але, на відміну від КК України, у КК РФ не розглянуто питання добровільної відмови співучасників. Натомість у ст. 36 гл. 7 «Співучасть у злочині» розкрито поняття ексцесу виконавця та особливі питання кримінальної відповідальності у разі ексцесу.

Нарешті, у законодавстві Білорусі, хоча і зберігається загальний підхід до визначення поняття співучасті, проте окремо цей інститут не виділено, а розглянуто у гл. 3 «Злочинне діяння» розд. II «Підстави та умови кримінальної відповідальності». Якщо у КК України міститься 6 норм, у КК РФ – 5 норм, то у КК РБ хоча і міститься 5 норм, аналіз тексту дає підстави стверджувати, що більшість позицій щодо кваліфікації діянь, вчинених у співучасті, залишаються поза увагою. Так, наприклад, у КК України та КК РФ окремими статтями, враховуючи значущість цих питань, виділено поняття співучасті (ст. 26 КК України та ст. 32 КК РФ), види співучасників (ст. 27 КК України та ст. 33 КК РФ), відповідальність співучасників (ст. 29–30 КК України та ст. 34 КК РФ). У КК Республіки Білорусь ці питання зосереджені лише у ст. 16 КК. Натомість ст. 17–19 КК визначають поняття групи осіб, організованої групи та злочинної організації, а також частково висвітлюють питання кримінальної відповідальності учасників цих груп. Окремо ст. 20 КК передбачено можливість звільнення від кримінальної відповідальності учасника злочинної організації чи банди.

Вказане не засвідчує неоднозначність підходів до інституту співучасті в Україні, Росії та Білорусії, оскільки більшість визначень є практично однаковими, хоча і містяться вони в різних нормах КК. Свого часу для уніфікації підходів до кримінального законодавства було розроблено Модельний Кримінальний кодекс для країн-учасників СНД, а до того ж певним чином збереглася наступність у кримінальному праві, коли законодавство союзних республік було ідентичним, крім окремих винятків.

Повертаючись до проблеми кваліфікації окремих видів злочинів, що вчинені у співучасті зі спеціальним суб'єктом, слід зазначити, що однією із суттєвих проблем є визначення певних додаткових ознак, зазначених в Особливій частині КК. Як відомо, в юридичній літературі науковці намагаються якомога розширити ознаки спеціального суб'єкта. В подальшому, як слушно зауважують М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, це призводить до складного й тривалого процесу доказування під час досудового слідства [8, с. 62]. Аналогічної думки дотримується й В. В. Устименко, який в подальшому вказує, що різносторонні підходи до визначення складів злочинів зі спеціальним суб'єктом викликані не тільки збільшенням кількості таких ознак та складів злочинів, але й несхожістю у визначенні самого поняття спеціального суб'єкта та його ознак [9, с. 7].

Особливу складність викликають злочини, вчинені у співучасті зі спеціальним суб'єктом. Ще за радянських часів ці питання привертати особливу увагу вчених та практиків [10; 11]. Як нами було зазначено, останнім часом законодавець намагається ліквідувати прогалини, що викликані проблемами кваліфікації у співучасті зі спеціальним суб'єктом. Діючий КК України передбачає визначення спеціального суб'єкта, що дозволяє більш предметно підходити до питань кваліфікації. КК РФ вперше закріпив положення про співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом, який має власні особливості кримінальної відповідальності. Так, у ч. 4 ст. 34 КК РФ законодавець встановив, що особа, яка не є суб'єктом злочину, спеціально вказаним у відповідній статті Особливої частини КК РФ, але брала участь у вчиненні злочину, передбаченого законодавством, несе кримінальну відповідальність за цей злочин у якості його організатора, підбурювача чи пособника [3]. Необхідно відзначити, що хоча таке нововведення було спрямоване на мінімізацію помилок при кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті зі спеціальним суб'єктом, воно не є безспірним та викликає критику вчених-юристів, зокрема Б. В. Волженкіна, В. С. Комісарова, О. І. Рарога та ін. Так, В. С. Комісаров звертає увагу на кваліфікацію злочинів, вчинених організованою групою зі спеціальним суб'єктом. Акцентуючи на ролі співвиконавців, він зазначає, що треба звертати увагу на рекомендації постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 10.02.2000 № 6 «Про судову практику у справах про хабарництво та комерційний підкуп» та дає характеристику учасникам злочину – посадовим особам (поняття посадової особи визначено законодавцем у примітці до ст. 283 КК РФ) [12, с. 399]. На проблемах, що виникають у процесі кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті зі спеціальним суб'єктом, наголошував і О. І. Рарог. Зокрема, ми підтримуємо його позицію, що кваліфікація діянь організатора, підбурювача й пособника злочинів зі спеціальним суб'єктом не має якоїсь окремої специфіки. Як зазначає вчений, така кваліфікація визначається їх функціональною роллю.

Поряд із цим він задає низку питань, наприклад, чи у всіх злочинах із спеціальним виконавцем можливе співвиконавство? Чи можуть і в яких злочинах брати участь як організатори, підбурювачі чи пособники особи, які не мають спеціальних ознак? [13, с. 267, 272].

В теорії кримінального права виникають й інші питання щодо додаткових ознак спеціального суб'єкта, зокрема деяких кваліфікуючих ознак. Так, неоднозначною є позиція щодо такої ознаки злочину, як вчинення злочину повторно. Дійсно, певною мірою ця ознака характеризує особу злочинця, оскільки вчинення злочину повторно вказує на підвищену суспільну небезпечність особи. Однак, на нашу думку, яку поділяє більшість науковців, варто виходити з основних ознак злочину при характеристиці спеціального суб'єкта, оскільки усі інші ознаки можуть виступати лише у якості обтяжуючих (пом'якшуючих) обставин. Таким чином, ознаки кваліфікованого складу злочину не можуть бути враховані як ознаки спеціального суб'єкта, оскільки вони не входять до основного складу злочину.

На завершення зауважимо, що питання кваліфікації співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом є досить складним, об'ємним і таким, що потребує подальшого вивчення. Без сумніву, цьому допоможе вивчення досвіду Російської Федерації та Республіки Білорусь. Врахування помилок та переваг у законодавстві цих країн та практики його застосування дозволить узагальнити підходи до вирішення питань співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом.

Для правильної кваліфікації злочинів у співучасті необхідно не тільки точно встановити ознаки спеціального суб'єкта у кожному конкретному випадку, а й якомога повно і всебічно визначити роль кожного співучасника, об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину та індивідуальних особливостей діянь співучасників. В подальшому це допоможе сформулювати певні загальні правила кваліфікації окремих видів злочинів, що вчинені у співучасті зі спеціальним суб'єктом.

**Список літератури:** 1. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 288 с. 2. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – К. : Ін Юре, 2003. – 1208 с. 3. Уголовный кодекс Российской Федерации [с послед. изм. и доп.] // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – № 25. – Ст. 2954. 4. Энциклопедический учебник уголовного права (Общая часть). – СПб. : Изд. проф. Малинина ; ГКА, 2011. – Т. 1. – 695 с. 5. Уголовные кодексы Российской Федерации, Республики Беларусь, Модельный Уголовный кодекс для государств-участников СНГ : сравнительный анализ : учеб. пособие / под ред. С. Ф. Денисова. – Запорожье : КПУ, 2012. – 587 с. 6. Павлов В. Г. Квалификация преступлений со специальным субъектом / В. Г. Павлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. – 374 с. 7. Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : монография / С. С. Аветисян. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2004. – 467 с. 8. Хавронюк М. І.

Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект) / М. І. Хавронюк, М. І. Мельник // Право України. – 2000. – № 4. – С. 59–64. 9. Устименко В. В. Спеціальний суб'єкт преступлення / В. В. Устименко. – Харьков : Право, 1989. – 184 с. 10. Меркушев М. Н. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом / М. Н. Меркушев // Ученые записки Белорусского государственного университета. – № 34. – 1957. – С. 56–59. 11. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлениях со специальным исполнителем / П. Ф. Тельнов // Социалистическая законность. – 1981. – № 9. – С. 27–29. 12. Курс уголовного права : Общая часть. – М. : Наука, 1999. – Т. 1 / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – 516 с. 13. Рапог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам / А. И. Рапог. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 304 с.

*Надійшла до редколегії 27.06.2012*

*Изучены подходы законодателя и ученых Российской Федерации и Республики Беларусь к проблемам квалификации соучастия в отдельных видах преступлений, совершенных в соучастии со специальным субъектом.*

*The approaches of legislator and the scientists of the Russian Federation and the Republic of Belarus near the problems of qualification of participation in the separate types of the crimes accomplished in participation with the special subject are studied.*

УДК 343.31

**Г. Є. Бершов**

### **ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ (ХІ–ХІХ СТ.)**

*Розглянуто генезу законодавства про кримінальну відповідальність за втручання в діяльність судових органів. На предмет конструювання вказаного злочину досліджено такі джерела права, як Руська Правда, Литовські статутути, Субебник 1497 р., Соборне Улодження 1649 р., Права, за якими судиться народ малоросійський, 1743 р. та Улодження про покарання кримінальні та цивільні 1845 р. Зроблено висновок про значну казуїстичність відповідних правових норм та поступальний їх розвиток.*

Незалежність суду – це один із фундаментальних принципів правової держави. Його порушення створює загрозу національній безпеці, адже підриває основи внутрішнього суверенітету державної влади, її легітимність в цілому. Відповідно, втручання в діяльність судових органів обумовлює протиріччя між цілями, змістом правосуддя і формою його реалізації, дисфункцію судової влади в цілому, зниження авторитету держави і правових інституцій, поширення соціальних конфліктів на ґрунті правового нігілізму, свавілля. У зв'язку з цим вельми важливим видається дослідження історико-правових факторів криміналізації втручання в діяльність

© Бершов Г. Є., 2012